



MANGE LÆRERE, PÆDAGOGER OG HAVEENTUSIASTER DRØMMER OM AT SE BØRN DYRKE GRØNSAGER PÅ SKOLEN OG SÆTTE SKOLEHAVE PÅ SKEMAET. MEN SUCCES MED HAVE I SKOLEN KRÆVER PLANLÆGNING, PENGE, VIDEN OG VEDHOLDENHED.

Kom godt i gang med skolehaven

TEKST OG FOTOGRAFIER: ULLA SKOVSBØL, JOURNALIST OG FAGBOGSFORFATTER

▲ 2. klasse på Skovbyskolen i Galten havde stor succes med at dyrke grønsager i Mobile Skolehavers kasser i 2016. Ikke mindst de hvide 'Istap'-radiser var en succes.

▼ Højbedene i Holluf Pile er overdådige at se på i sensommeren.

▼▼ Thomas Høgedal har tidligere været dedikeret naturfagslærer i folkeskolen og stod i en årrække for et fritidstilbud med have- dyrkning i en af Odenses gamle skolehaver fra 1960'erne. Nu er han leder af kommunens afdeling af Haver til Maver.



Det spirer og gror på skolerne i Danmark. Mange steder er lærere, skoleledere, entusiastiske forældre eller lokale ildsjæle ivrige efter at få skolehave på skemaet. Men i praksis er det ikke altid let. På nogle skoler vidner tilgroede højbede, et smadret drivhus og dyrkningskasser fulde af ukrudt om, at det ikke alene kræver lyst og vilje, men også havekompetencer og vedholdenhed at holde liv i haven og få noget meningsfuldt ud af den. Der er brug for havekyndige lærere eller frivillige, og måske skal der ligefrem ansættes en skolehaveleder eller lærer med særligt ansvar for haven.

Haven skal desuden indtænkes i undervisningen på en måde, som giver mening i forhold til læringsmålene for klassetrinnet i de fag, hvor den skal bruges, og endelig skal der som regel skaffes penge til etablering. Det kræver skoleledelsens og måske også skoleforvaltningens og politikernes opbakning.

"Hvis man er en ildsjæl, der starter helt fra bunden og ikke har nogen økonomisk eller ledelsesmæssig opbakning, så er det rigtig, rigtig svært. Det har vi desværre set nogle steder", siger Thomas Høgedal, som er leder af Haver til Maver i Odense og en af landets meget erfarne skolehavepraktikere.

"Derfor er mit bedste råd til nye skolehavefolk: Få snakket med kommunen og få den økonomiske opbakning på plads helt fra starten. Det er afgørende for succesen.

I Odense har det været en hård kamp at få økonomien sikret, men det er lykkedes for os nu", siger han.

Odense er en af de kommuner, som tilbyder haveforløb til alle folkeskoler enten i tilknytning til den gamle kolonihaveforening på Falen eller på Holluf Pile Skole i den modsatte ende af byen. Til sammen har de to skolehaveområder kapacitet til 40 skoleklasser – ca. 1.000 elever – per dyrkningsæson.

Skolehaverne i Odense er desuden med i Haver til Maver, som blev grundlagt på det økologiske landbrug Krogerupgaard i Nordsjælland i 2006 af virksomheden Aarstiderne sammen med Fredensborg Kommune. Haver til Maver har udviklet et meget populært skolehavekoncept, som kombinerer undervisning i have, udekøkken og i naturen og har bl.a. i kraft af bevillinger fra Nordea Fonden kunnet hjælpe 35 andre Haver til Maver-projekter i gang rundt om i landet.

Den lille lette have i kasser

Hvis skolen ikke har ressourcer til at anlægge en egentlig have, og der ikke er politisk opbakning til et stort kommunalt tilbud, er der også lettere veje til at få en skolehave. Man kan vælge dyrkningskasser evt. på hjul, som skolehaveprojektet Mobile Haver gør i Skanderborg Kommune. Man kan også komme langt med nogle få højbede i pallerammer i et passende hjørne af skolens grund med lys

VIGTIGE SPØRGSMÅL FØR HAVEN ETABLERES

- Hvilken slags have skal vi have – og hvor?
- Hvem skal have ansvar for haven?
- Hvad med jord og gødning – hvor kommer det fra?
- Sår vi direkte i jorden, i højbede eller kasser?
- Hvad skal vi dyrke – og hvem skal bestemme det?
- Hvor får vi vand fra?
- Hvem skal passe haven i sommerferien?
- Skal vi lave mad i haven – og hvordan?
- Hvordan hænger haven og undervisningen sammen?

og adgang til vand. Højbede bliver hurtigt varme om foråret og giver ofte store og flotte grønsager. De er lette at holde fri for snegle og ukrudt, men kræver en del mere vanding end almindelige bede i jordniveau.

Til de små elever og børnehaven er dyrkningskasser eller overskuelige højbede tit at foretrække. Man kan have flere afgrøder i kassen på én gang og få et pænt stort udbytte selv i en kasse med et areal på ca. en halv gange én meter.

Kartofler er et sikkert hit til børn, og hvis man ikke har meget plads, kan man evt. bruge de dobbelte kartoffelspande. Det er en fordel, at børnene kan løfte den inderste spand op og følge med i kartoflernes udvikling, men man skal være opmærksom på, at spandene skal vandes tit for ikke at tørre ude.

▼ Skolehaverne på Falen i Odense har ikke højbede. Eleverne lærer at lave et almindeligt såbed og så direkte i jorden som pigen her, der tilsår sin haveparcel.



I gang i det små

Nogle steder, som for eksempel på Hældagerskolen i Vejle, er det pædagoger, der har introduceret have dyrkningen i det små. Pædagogerne Frederik Madsen og Jane Knudsen ønskede sig en skolehave, men ledelsen delte ikke deres haveglæde, og der var ikke penge til formålet.

"Men for mig var det enkelt. Vi gik bare i gang og skrev til forældrene, at vi gerne modtog planter og andre ting. De kom bl.a. med jordbær- og hindbærplanter, og så var vi i gang", fortæller Frederik Madsen.

Frederik og Jane skaffede kartoffelspande og pallerammer til to bede, og de fik jord fra kommunen. De søgte også Friluftsrådet om penge, fik etableret et bed mere og gik i gang med at plante frugt- og nøddetræer på skolen som en SFO-aktivitet.

Med energi og gåpåmod kan man sagtens gøre som Frederik og Jane. Men hvis haven skal integreres i egentlige undervisningsforløb, og hvis den skal blive ved med at bestå, når initiativtagerne flytter, skifter job eller går på pension, så skal der mere planlægning og overordnet styring til.

Desuden kan det være en god ide at alliere sig med frivillige i lokalsamfundet – for eksempel haveambassadører fra Praktisk Økologi, havekyndige forældre og bedsteforældre eller måske pensionister med tilknytning til 4H eller Haveselskabet.

Jord, vand og gødning

Uanset, hvordan man starter skolehaven, skal de basale ting dog være i orden: Planterne har brug for jord, vand og gødning, uanset om de gror i en kasse eller på en mark.

Jord: Dyrkningsjord til kasserne eller pallerammerne kan man eksempelvis som Flemming og Jane i Vejle hente på genbrugsstationen. Brug dog ikke ren kompostjord fra genbrugsstationen, det skal være blandet med harpet muldjord. Vælger man at købe dyrkningsjord, er der flere produkter på markedet. Ud fra en miljømæssig synsvinkel er det bedst at undgå produkter med spagnum, selv om det begrænser udvalget.

Farmergødning har et produkt lavet på komposterede, økologiske planter dyrket til formålet. Pilotprojektet Mobile Skolehaver i Skanderborg brugte det i 2016, men oplevede et kedeligt problem

▼ I mange kommuner vil skolehaven kunne få jord, havekompost og flis billigt eller gratis på genbrugsstationen. Her er det elever i Holluf Pile, Odense, som kører flis.



FORBERED SKOLEHAVEN GRUNDIGT

- Bred involvering skaber ejerskab
- Tænk bredt i forhold til, hvilke kompetencer der er brug for
- Byg på andres erfaringer
- Skaf opbakning hos skoleledelsen og skolebestyrelsen
- Hold et startmøde, hvor der formidles viden og formuleres visioner
- Nedsæt en arbejdsgruppe, og udpeg en koordinator
- Læg et etablerings- og et driftsbudget
- Opstil et tidsskema med gøremål året igennem
- Præsenter ideen og planen til hele skolen og forældrene

Inspireret af Madkulturen: Skolehavemanual

NATIONALT SKOLEHAVENETVÆRK

Camilla Friedrichsen og Karen Stevnbak Andersen tog i 2016 initiativ til at stifte et nationalt skolehavenetværk der er åbent for alle.

Tilmeld dig netværket på merelivihaven.dk eller facebook: skolehavenetværket.

RÅDGIVNING OM SKOLEHAVER

Praktisk Økologis haveambassadører kan i mange tilfælde bistå med praktisk haverådgivning lokalt. Find dem på merelivihaven.dk

Haver til Maver vejleder om etablering, finansiering og drift af skolehaver. Tilbudet er gratis, men retter sig primært mod nye projekter, der vil bruge Haver til Mavers koncept. Læs mere på havertilmaver.dk

med ukrudtsfrø, som spirede lystigt – bl.a. den giftige sort natskygge. Det kan have været en uheldig leverance, men man skal være opmærksom på risikoen for ukrudt.

Weibull har et produkt, der markedsføres som 100 procent bæredygtig jord, hvor spagnum er erstattet af komposteret træfiber fra papirfabrikker blandet med barkmuld fra savværk, havekompost og naturgødning. Producenten anbefaler dog ikke at så direkte i det, men erfaringsmæssigt kan det lade sig gøre med udmærket resultat i hvert fald det første dyrkningsår. På længere sigt vil det muligvis klaske sammen og blive for kompakt, men da det er et nyt produkt, er erfaringerne begrænsede.

Champost fremstiller jordprodukter tilsat komposteret og varmebehandlet hestemøg. Tagtomat i København bruger og forhandler Champosts produkter og er glade for det. Også andre skolehaveprojekter anbefaler det varmt. Produktet er strukturholdigt og godt at dyrke i. Alle Champosts produkter er godkendt til økologisk dyrkning, men vær opmærksom på, at nogle kun leveres i bigbags, og en del af produkterne indeholder spagnum..

Vand: Det er afgørende vigtigt at sikre adgang til vand tæt på bedene. Hvis det ikke er en meget regnfuld sommer, skal man også have en vandingsordning i sommerferien, hvor f.eks. elever og deres forældre eller bedsteforældre vander. Undgå, at børnene skal gå langt med vandkander. Tænk over det, når kasserne eller højbedene placeres, og inddrag helst skolens pedel. Måske kan man etablere regnvandsopsamling fra tagene og lade vandets kredsløb indgå som et supplerende undervisningstema i forbindelse med haven. Det kan være, at forsynings-

selskabet vil sponsorere en vandtank, hvis man spørger.

Gødning: Nogle skoler har let adgang til f.eks. hestegødning fra en rideskole. Husdyrgødningen lægges ud på bedene i 10 cm's tykkelse om efteråret, og om foråret rives det groveste materiale til side, så der kan sås og plantes. Når planterne er i vækst, lægges resterne omkring planterne som jorddække. I den lille kassehave, hvor gødningsbehovet er begrænset, er det mest oplagt at indkøbe et økologisk gødningsprodukt baseret på husdyrgødning eller bælplanter og fordele det omkring planterne, når de er vokset godt til. Endelig kan man skaffe næring til jorden ved at så efterafgrøder, når afgrøderne er høstet. De fleste efterafgrøder visner ned ved den første frost, og planteresterne skal endelig blive liggende og kompostere. De kan eventuelt dækkes af hestemøg eller visne blade.

Komposteret haveaffald kan man også få fra affaldsselskabet i kommunen. Det er velegnet til jordforbedring, mens gødningsværdien ofte er begrænset. Det er i det hele taget en god ide at samarbejde med affaldsselskabet ikke kun om at få jord, kompost og måske træflis til havegange, men også om undervisningsforløb om stofkredsløb og genanvendelse. Gødningstildeling kan desuden være afsæt for gode opgaver i matematik og for eksperimenter og forsøg i naturfag.

Hvad skal vi dyrke?

Hvis man selv elsker at eksperimentere og er vild med sjældne planter, gamle sorter og eksotiske grønsager, er det oplagt, at man også vil forsøge at få børnene til at dyrke alt det spændende, man selv brænder for. Men det er ikke nødvendigvis nogen god ide:

"Vælg det sikre, det der altid giver succes, for det er vigtigt for børnene", siger den erfarne skolehaveder fra Odense Thomas Høgedal. "De skal have squash. Squash bliver store og lækre, og det er sjovt. De skal selvfølgelig også have løg, gulerødder og rødbeder. Alle de gængse grønsager. Og så kan du måske spørge, jamen er det spændende? Ja! Det er spændende for børn, for de har aldrig prøvet det før. Når de har oplevet succes, kan

man altid prøve noget mere specielt", siger han.

Det råd har Helle Bojsen fulgt. Hun er agronom og netop startet som skolehaveder i Gråsten i foråret 2017 i et af de allernyeste Haver til Maversprojekter etableret sammen med Gråsten Landbrugsskole og Fiskbæk Naturskole. Det er fra starten blevet mødt med stor interesse og opbakning, og i første sæson er der tilmeldt 19 skoleklasser fra femten skoler i Sønderborg Kommune, som har otte havedage i løbet af dyrkningsæsonen. Helle Bojsen har besluttet, at alle elever skal dyrke de samme afgrøder i deres haver.

"Jeg ved godt, at der er skolehaver, hvor eleverne selv bestemmer, men her har jeg altså valgt for dem, både fordi det er enklest, men også for at kunne få et godt sædskifte", siger hun. Hun har planer om en treårig rotation. "Når vi skal dyrke have her i mange år, er det vigtigt, at vi får et godt sædskifte, og det er én grund mere til, at eleverne skal dyrke det samme", siger hun. Hun har valgt syv basisgrønsager og en enkelt blomst til det treårige sædskifte: 1. år: løg, tre slags gulerødder og bønner. 2. år: squash, spinat og radiser. 3. år: morgenfruer og to slags rødbeder.

Den type sædskifte er klassisk i dansk skolehavetradition og særdeles velafprøvet. Københavns Skolehaver, som har eksisteret i over hundrede år, benytter for eksempel et lignende sædskifte.

Mad i haven

Et andet vigtigt kriterium for afgrødevalget er, at grønsagerne skal kunne spises og smage godt. Mange børn elsker ærter og jordbær, men begge dele passer dårligt til skolehaven, fordi de bliver modne midt i sommerferien. Vælg hellere afgrøder som radiser og spinat, der kan høstes og spises inden ferien, mens rodfrugter, kartofler og squash giver gode måltider efter ferien.

I mange skolehaver er madlavning over bål eller i udekøkken også en vigtig

LÆS MERE:

Madkulturen: Skolehavemanual (gratis på nettet)

Camilla Roed: Haver til Maver. En guide til jordens bedste klasselokale (håndbog, gratis på nettet)

Ulla Skovsbøl: Skolehaver i praksis, Frydenlund 2012

Ulla Skovsbøls skolehavesite: www.skolehaver.com



▲ Skolehaverne i Gråsten har et samlet areal på 1,7 hektar og ens afgrødevalg: Løg, gulerødder, bønner, spinat, squash, radiser, morgenfruer og rødbeder.

del af haveaktiviteterne, og forståelsen af madens vej fra jord til bord spiller en stor rolle ikke mindst i Haver til Mavers koncept. Men man behøver ikke være madfreak for at lave skolehave. Haven er også et fantastisk levende laboratorium for naturfag og et sted, hvor det er oplagt at bruge økologi og bæredygtighed som læringstemaer. Eleverne kan få grønsagerne med hjem, hvis udekøkken ikke passer til skolens prioriteter. De smager også godt derhjemme, og det giver en kæmpe stolthed at have leveret grønsagerne til dagens middag.



►▲ En skolehave kan starte med dyrkning i kasser. Det er en enkel og billig start. Her er det Haver til Mavers køkkenområde ved Gråsten Landbrugsskole.

► Skolehaven på Gråsten Landbrugsskole har et godt undervisningslokale, hvor vægge og tavler bliver taget i brug til bl.a. opskrifter og opgaver.

►▼ Odense Kommune har to skolehaveområder, der til sammen har kapacitet til 40 klasser per dyrkningsæson. Her er det elever fra Sanderumskolen, som høster solsikkefrø i deres haver på Falen.

